

1978. - № 1-3 (57-59) - С. 40-51; 14. Кодекс честі запорожців. // Українське слово. - 1993. - 5 березня; 15. Швидько Г. Вказана праця. - С. 81; 16. Юридична енциклопедія. - К., 1999. - Т. 2. - С. 567; 17. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. - К., 1990. - Т. 1. - С. 261; 18. Швидько Г. Вказана праця. - С. 81; 19. Монтеск'є Ш.Л. Дух законів. - М., 1968. 20. Копейчиков В. Загальна теорія держави і права. - К., 1997. - С. 301; 21. Там само. - С. 258-261.

Н.М.Лопатська

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ТА ГОСПОДАРСЬКО-АДМІНІСТРАТИВНОГО ВЛАШТУВАННЯ ДЕРМАНСЬКОГО СВЯТО-ТРОЇЦЬКОГО МОНАСТІРЯ НА ВОЛИНІ В XVI – XVII СТ.

Дерманський монастир знаходився в селі Дермань поміж містами Острогом та Дубно, що у теперішній час – Рівненська область. У 1511 році дана монастирська обитель згадується як один із найстаріших, широко відомих релігійних, освітніх, культурних осередків Волині. Варто зауважити те, що монастирський комплекс у своїй сукупності визначається не лише релігійною та культурною значимістю, але й представляє складний адміністративно-господарський об'єкт, в якому сформована складна структура управління. Тому необхідно розглядати організацію та влаштування Дерманського монастиря і з точки зору господарської складової. Адже зрозуміло, щоб монастир міг задовільно функціонувати, йому необхідні були кошти, господарський реманент, тобто система адміністративних структур, скерована на забезпечення повноцінного існування духовного осередку.

Складність в опрацюванні даної проблеми полягає у тому, що Дерманський Свято-Троїцький монастир є малодосліджуваним об'єктом в історичній науці. Крім того, якщо питання піднімалось, то розглядалось з точки зору її значимості як культурно-просвітницького осередку, а не адміністративно-господарського комплексу та системи управління.

Практичне значення дослідження полягає у використанні аналізу досліджуваних матеріалів Дерманського монастиря для викладання і написання спецкурсів регіональної, краєзнавчої тематики. А вивчення діяльності та функціонування управлінських органів обителі допоможе визначити і проаналізувати новизну даного питання в історичній науці.

Мета полягає у дослідженні основних напрямків управлінської та господарської роботи Дерманського монастиря через призму ідеологічного конфлікту у процесі міжконфесійної боротьби.

Зважаючи на актуальність даної теми, чимало дослідників присвятили даній проблемі свої наукові доробки. Серед таких вчених можна назвати: К.Харламповича¹, О.А.Фотинського², І.І.Огієнка³, Е.Л.Немировського⁴, П.Яременка⁵, Я.Д.Ісаєвича⁶, І.З.Мицька⁷, М.Петрова⁸, М.М.Батюшкова⁹, М.Бойка¹⁰, Н.Плічковського¹¹, В.С.Вуйцика¹², О.М.Годованюк¹³. Частина матеріалів до даної теми вміщена у серійному виданні “Архів Юго-Западной России”. У фонді 2072 Центрального державного історичного архіву м.Києва та фонду 336 Державного обласного архіву (м.Рівне) зосереджено чимало справ, присвячених даній проблематиці.

З метою повноцінного господарського функціонування Дерманського Свято-Троїцького монастиря князі Острозькі надавали управителям великі земельні наділи, до складу яких входили села Дермань, Кунин, Коршів, Мізочок, Глинськ. У 1512 році монастир отримав ще одне село – Білашів.

Управління Дерманським монастирем було виборне. Ігумен обирався, але частіше призначався самим патроном монастиря князем К.-В.Острозьким. Термін перебування на посаді ігумена згідно з статутом передбачався один рік, та в даній духовній обителі це могло тривати і пожиттєво. В цьому простежується відхід від Афонського статуту, що вимагав переобрання ігумена щороку. Дана посада вважалася дуже поважною і за змістом виконання функцій була важка та відповідальна. Головним завданням було виховання на засадах

.....
чернечого життя монастирських братчиків. Відповідно управитель Дерманського монастиря повинен бути взірцем, добросовісним та справедливим у своїх діях, подаючи зразок для послушників та підданих. У такій справі ігумену допомагав намісник. Лист митрополита Йосифа Рутського про призначення настоятелем Дерманського монастиря ченця-василіанина Івана Дубовича у Дермані 1634 року подає інформацію про розпорядок і правила проживання в монастирі, яких має дотримуватися чернеча братія. Інформація цінна тим, що вказується про повноваження настоятеля: перш за все, йому необхідно було пильнувати за духовністю послушників, їх моральністю й чеснотою думок по відношенню до віри; також потрібно було слідкувати за господарським станом Дерманського монастиря.¹⁴ Тобто в листі чітко описані права та обов'язки ігумена: усі мали беззастережно слухатися наказів його, а останній – віддано служити Господу та влаштовувати моральний та господарський порядок в монастирі.

Згідно перепису, який проводився в 1604 році, лише в Дермані та Білашеві налічувалося 276 димів (будинків), або, рахуючи по чотири чоловіки на дим, – 104 кріпаки, залежних від монастиря. А у 1622 році володіння монастиря збільшилось до 436 димів, що налічували близько 1744 чоловіки населення. Документальним свідченням є реєстр дідичних підданих Дерманського монастиря та тих людей, які належали до нього. За 1685 рік зберігся такий реєстр. Номерація включала 32 пункти, але число підданих необхідно збільшити вдвічі, оскільки в одному номері включені були, наприклад, батько та сини: “Pawel Nestyliszyn, Martyn Kurytowicz, z bratem żonatym...”¹⁵ (Павло Хестилізін, Мартин Куритович, з одруженим братом).

У 1627 році селяни, які належали монастиреві, з дворища відбували панщину шість днів на тиждень, з піддворища – три дні. Проте монастирська адміністрація примушувала селян виконувати не лише панщину, а й ряд додаткових робіт. Вони повинні були з'являтися на заорки, зажинки, закоси, обжинки, толоки, відбувати шарварки – лагодити шляхи, греблі, монастирські стіни, мури, власними підводами возити на продаж хліб, який випікався у монастирі. Всі селяни обов'язково повинні були давати на користь Дерманської обителі десяту частину своїх доходів, а у святкові дні – по курці з диму.

Варто зауважити на тому, що монастирське управління, окрім того, що змушувало працювати на обитель своїх підданих, сплачувати різноманітні податки, все ж таки і дбало про їх господарське та фінансове становище. Оскільки селяни Дерманя, які належали монастиреві, мали право брати у кредит хліб, продукти харчування, худобу¹⁶.

Господарське влаштування Дерманського монастиря було чітко сформоване протягом XVI-XVII століть. Перш за все, існували і постійно поповнювались списки підданих. Збереглися списки, які подають перелік кількості хліба (зернових масивів, культур), птиці, худоби в монастирському фільварку. Окрім того, фіксовані податки – подимний та ряд доходів від власних володінь поступово та пропорційно поповнювали і збільшували монастирські доходи. Такі надходження сплачувались як в грошовому вигляді, так і в натуральному.

Хоча існувала система кредитування підданих монастиря, про що свідчать списки, які склались в обителі, також можна було укладати контракти, найчастіше у справах оренди земельних володінь. Але на цьому ґрунті часто виникали спірні та конфліктні ситуації між управителями та селянами Свято-Троїцького монастиря. Це стає зрозумілим із аналізу судових справ Дерманського релігійного осередку. Зокрема, у період з 1544 по 1778 роки чимало судових процесів відбувались з князями Острозькими, Любомирськими через земельні володіння Дерманського храму¹⁷. Крім того, зафіксована чимала кількість судових справ Дерманського монастиря за помістя в монастирському фільварку.

З огляду на велику кількість у XVI-XVII ст. претензій, спірних питань, які виникали між адміністрацією та підлеглими, а також поміщиками прилеглих до території Дерманя, можна виділити окрему ланку управління в даному монастирі – монастирський суд. Більшість справ він вирішував самостійно. Права монастирського суду були необмежені, він мав право накладати на селян великі штрафи, вилучати стягнення на користь монастиря.

.....
Було і найстрашніше, оскільки адміністрація обителі могла засудити і до смертної кари.

Найчастіші непорозуміння, які виникали у період XVI-XVII століття, були через земельні питання. Монастирський суд розглядав справи, пов'язані із земельними володіннями, а саме: незаконне захоплення угідь, невиконання умов контрактів по оформленню оренди, про несплату орендних грошей, а також спірні питання між підданими, поміщиками.

Конфлікти через землі відбувались, як правило, із великими можновладцями. У 1591 році розглядались справа про незаконне захоплення земель у підданих села Куни паном Урвенським; в період 1544-1778 років – ряд судових справ Дерманського монастиря з князями Любомирськими; починаючи із 1687 року, проходили судові процеси по справі з поміщиками Чацьким, Сангушком за монастирські помістя. Якщо земельні питання про правомірність і законне користування фільварками, садами, маєтками між Дерманським монастирем та поміщиками вирішувались на користь обителі, то інша ситуація складалась із підлеглими.

Перш за все, будь-яка провина селянина каралась грошовим чи матеріальним стягненням. Підданий не міг апелювати у іншу інстанцію по розгляду та вирішенню спірних питань, окрім монастирського суду. Суперечливі питання виникали через неспроможність сплати подимного податку. Якщо на початку XVI століття його можна було сплатити у вигляді натурального податку: птицею, худобою, продуктами харчування, то у період управління Мелетія Смотрицького, з 1627 року, сплата відбувалася в литовських грошах. Ця обставина ускладнювала процес виплати, тим самим створюючи тиск та неправомірність дій по відношенню до селянина. Великі утиски викликали незадоволення та заворушення серед монастирських підлеглих. Адміністрація церковної обителі особливо жорстоко розправлялася з учасниками виступів. Неабиякої гостроти та напруги досягло народне незадоволення у Дермані 1644 року. Дійсно, нелегке становище монастирських селян провокувало останніх до бунту, а спірність конфлікту призводила до придушення останніх та розгляду справи в монастирському суді. Про що й засвідчують сумарні описи справ Дерманського монастиря з різних питань, вміщених у документах обителі за 1542-1802 роки¹⁸. Монастирське управління, звинувачуючи селян у скоєнні злочину на рівні стихійних набігів та пограбувань, бунту, зверталось до поміщика тієї чи іншої монастирської території (земельних територій Кунина, Мізочика, Коршева). Такий випадок зафіксований документально у 1687 році, згідно якого відбувався допит свідків у справі монастиря з ротмістром Черкашем через збитки, нанесені його помістю¹⁹. Тобто з наведених фактів можна стверджувати, що монастирський суд вирішував не лише справи побутових непорозумінь підданих, що було притаманно та характерно переважній кількості монастирів даного періоду, а й справи володінь маєтками; про неправомірність захоплення поміщиками земельних угідь для ведення власного, а не монастирського господарства; про несплату підданими податків. Коло судових позовів та рівень їх вирішення свідчать про те, що у XVI-XVII століттях при Дерманському монастирі суд був чітко сформованою юридичною структурою, яка вирішувала справи не лише звичайного побутового характеру.

Отже, Дерманський Свято-Троїцький монастир у XVI-XVII століттях був представлений не лише як духовна обитель, яка ставала притулком для відданих вірі людей, а й виконував функції збереження та прищеплення православної віри. В сукупності духовний осередок становив і складний господарський та адміністративний комплекс, на який покладались відповідні функції та обов'язки. Таким чином чітко були сформовані свої управлінські та судово-адміністративні органи та посади: економ, управитель, урядники, лісничий, мірничий, возний, монастирські фіскальні та судові представництва.

З огляду на викладений матеріал варто зазначити, що необхідні дослідження в напрямку управлінської та організаційної структури Дерманського Свято-Троїцького монастиря. Та оскільки основні моменти його діяльності припадають на XVI-XVII століття, необхідно пов'язати актуальний на той час процес міжконфесійної боротьби (який був в стінах обителі, між її управителями та настоятелями) із усіма структурними та складовими

ланками духовного осередку, з метою системного підходу у визначенні значення монастиря у с.Дермань в історії не лише Волині, а й українських земель в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Харлампович К. Острожская православная школа // Киевская старина. – 1987. – Т.7. – Май. – С.177-207; Июнь. – С.363-388; 2. Фотинский О. Очерки из быта монастырских крестьян на Волини в XVII-XVIII в. – Житомир, 1910. – С.22-23; 3. Огієнко І.І. Історія українського друкарства / Упоряд. авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С.Тимошик. – К., 1994. – С.213; 4. Немировский Е.Л. Иван Федоров (около 1510 – 1583). – М., 1985. – С.100-102; 5. Яременко П.К. Український письменник-полеміст Христофор Філарет і його “Апокрисис”. – Львів, 1964. – С.10-24; 6. Исаевич Я.Д. Преемники первопечатника. – М., 1981. – С.11-16; 7. Мицько І.З. Острожська слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – К., 1990. – С.37-45; 8. Петров М. Волинь. – Спб., 1888.; 9. Батюшков Н.Н. Волинь: Исторические судьбы юго-западного края. – Спб., 1888. С. – 62; 10. Бойко М. Бібліографія церковного життя на Волині. – Блумінгтон, 1974. – С.54; 11. Плічковський Н. Нарис історії української православної церкви. – Австралія, 1985-1988. – С.45-51; 12. Вуйцик В.С. Дерманський архітектурний комплекс // Зоря комунізму. – Острог, 1984. – №148. – С.4; 13. Годованюк О. З досліджень Дерманського архітектурного комплексу // Українське мистецтвознавство, 1974. – Вип.6. – С.191; 14. Центральний державний історичний архів України.- (Ф. 2072: Дерманський чоловічий монастир). – Оп. 1. – Спр. 103. Арк. 7, зв.8.; 15. Центральний державний історичний архів України.- (Ф.2072: Дерманський чоловічий монастир).– Оп. 1. – Од. 3б. 62. – С.15; 16. Центральний державний історичний архів України.- (Ф.2072: Дерманський чоловічий монастир). – Оп. 1. – Од. 3б. 62. – С.10; 17. Центральний державний історичний архів України. – (Ф.2072: Дерманський чоловічий монастир). – Оп. 1. – Спр. 31.; 18. Центральний державний історичний архів України.- (Ф.2072: Дерманський чоловічий монастир). – Оп. 1. – Спр. 67; 19. Центральний державний історичний архів України.- (Ф.2072: Дерманський чоловічий монастир). – Оп. 1. – Спр. 39.

С.А. Лапишин

ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ В УКРАЇНІ-ГЕТЬМАНЩИНІ В СЕРЕДИНІ 30-Х РР. XVIII СТ.

В історії української держави можна виділити чимало історичних віх, переломних моментів. Одним з них можна без сумніву вважати події, пов’язані зі смертю Д.Апостола та запровадження в Україні Правління гетьманського уряду.

В другій половині XVII – на початку XVIII ст. суспільно-політична ситуація в Україні обумовлювалася такими провідними чинниками: по-перше, перебуванням її земель у складі різних великих державних утворень з досить агресивно налаштованими урядами щодо сусідніх країн і, зокрема, прагненням до швидкого підкорення українців своїй владі; по-друге, довготривалими і виснажливими як щодо матеріальних ресурсів, так і людських втрат війнами та ін.¹.

Існування автономної козацької України в середині 30-х рр. XVIII ст. було для московської політичної системи аномальним явищем. У державі, де влада царя була теоретично необмеженою, не було місця територіальним привілеям, корпоративним правам соціальних груп, магдебурзькому праву або Литовському статуту — тобто усім суттєвим елементам українських прав і вольностей².

Російська централізаторська політика в Україні передбачала: 1) цілком підкорити собі українську правлячу верхівку і простий люд; 2) підпорядкувати своїм інтересам українське врядування, економіку, культуру; 3) максимально скористатися людськими й господарськими ресурсами України. Слід зауважити, що Україна не становила у цьому відношенні винятку, оскільки царський уряд проводив аналогічну політику як в інших сусідніх з імперією землях, так і в самому її центрі³.

Одразу ж після смерті Апостола нова імператриця Анна Іоаннівна знову заборонила вибори гетьмана й заснувала ще одну колегію під назвою «Правління гетьманського уряду».

Вивчення питання взаємин України та Росії є актуальним як виходячи з наукових завдань, так і з огляду на сучасну політичну ситуацію. Саме вивчення відносин цих держав в минулому створює базу для унеможливлення політичних помилок в наші дні.

Особливо актуальним подібне дослідження стало з проголошенням незалежності України, коли з’явилася можливість для вивчення невідомих сторінок в історії нашої